

OPORUKE ZADARSKIH ISELJENIKA U CHIOGGI OD XV. DO XVIII. STOLJEĆA

LOVORKA ČORALIĆ
Zavod za hrvatsku povijest
Fil. fak. Zagreb

UDK: 949.75:325.25 (Zadar "14/17")
Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 13. II. 1995.

Na osnovi građe iz Državnog arhiva u Veneciji (oporuke) prikazana je nazočnost i djelovanje zadarskih iseljenika u Chioggi od XV. do XVIII. stoljeća. Ukazano je na intenzitet njihova spominjanja, zanimanja, društveni status i imovne mogućnosti, obitelj, prijateljske veze i poznanstva te odnos prema crkvenim ustanovama i duhovnim osobama u Chioggi i domovini.

Tijekom proteklih stoljeća, Chioggia se ubrajala u najznačajnije otoke mletačke lagune i vodeće ribarsko središte sjevernog Jadrana. U izvorima različito nazivana (*Clodia*, *Cluza*, *Chiozza*), Chioggia u VIII. stoljeću postaje sastavni dio mletačkog dukata. Zadržavši unutarnju samoupravu, od 1110. postaje sjedište biskupije. Kao strateški ključan dio mletačkog lagunskog obrambenog bedema, Chioggia će najveće značenje imati u mletačko-genovskom ratu 1378.-1380. (tzv. rat za Chioggiu). Sudbina Chioggie u idućim će stoljećima u cijelosti slijediti sudbinu Mletaka, u sastavu kojih ostaje sve do povijesnog kraja Republike 1797.¹

Tijekom svih proteklih stoljeća uključenosti Chioggie u povijest Mletaka, odvijala se intenzivna komunikacija između istočne i zapadne jadranske obale. U prethodnim smo brojevima časopisa predstavili tek dio tih svestranih kretanja, prožimanja i utjecaja, posvećujući posebnu pažnju problematici iseljavanja i nazočnosti Zadrana u Mlecima kao i njihovom učešću u tamošnjoj hrvatskoj bratovštini sv. Jurja i Tripuna.²

¹ O povijesnom razvoju Chioggie usp: U. MARCATO, *Chioggia e il suo lido. Guida storico-artistica*, Padova, 1967; ISTI, *Storia di Chioggia*, Chioggia, 1976.

² Zadrani u Veneciji od XIV. do XVIII. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. XXXV, Zadar, 1993, str. 63-119; Zadarski iseljenici u Veneciji i bratovština slavenskih doseljenika Sv. Jurja i Tripuna, *ibid.*, sv. XXXVI, Zadar, 1994, str. 97-124.

U ovom prilogu cilj nam je, također na osnovi korištenja izvorne građe iz mletačkog Državnog arhiva (fond *Notarile testamenti*), prikazati nazočnost i djelovanje zadarskih iseljenika u Chioggi. Ovdje je potrebno napomenuti da brojnost, kvalitet i uporabljivost izvora za istraživanje navedene problematike zaostaje za opsegom i raznovrsnošću građe koju smo posjedovali za temu nazočnosti i djelovanja Zadrana u Mlecima. Istraživanje i predstavljanje problematike nazočnosti Zadrana u Chioggi stoga će tematski i sadržajno biti manje obuhvatno od prethodnih priloga, a izvor koji koristimo isključivo su spisi chioggijskih bilježnika (oporuke).³

Vremenski okvir i način bilježenja doseljenika u izvorima

Vremenski okvir istraživanja obuhvaća razdoblje od XV. do XVIII. stoljeća. Tijekom prve polovice XV. stoljeća spomen Zadrana u Chioggi krajnje je rijedak, da bi se od sredine, a napose u drugoj polovici istog stoljeća, njihov broj bitno povećao. Kao i u primjeru zadarskih iseljenika u Mlecima, i u ovom slučaju bilježimo najveći priliv i spomen zadarskih iseljenika u Chioggi tijekom XVI. stoljeća. U idućim stoljećima spomen Zadrana u Chioggi zatičemo znatno rjeđe te je uglavnom riječ o primjerima iz prve polovice XVII. i XVIII. stoljeća.

U izvorima se Zadrani najčešće bilježe bez prezimena odnosno samo svojim i očevim imenom. Redovito je označeno njihovo podrijetlo (*de Zara, Jadra, Zaratina, Zaratina*), katkada i s oznakom *Schiavono de Jadra*.⁴ U jednom primjeru bilježimo i doseljenika sa šireg zadarskog područja odnosno iz Novigrada za koji izvor navodi da je sastavni dio *Stato Veneto*.⁵ Osim Kovačića iz Novigrada, kod ostalih Zadrana bilježimo još samo prezimena Marković i Rožić (*Rosichis*).⁶ Osim spomenutih, zanimljiv je i primjer prezimena *Zagarzanich* ili *Zacharcovich*. Iz god. 1712, potječe oporuka Katarine Pančić pok. Ivana (najvjerojatnije zadarskog podrijetla), supruge kapetana Pietra Zacharcovicha, za kojeg izvor izričito navodi da potječe iz Zadra.⁷ Godinu dana kasnije nastala je i oporuka samog Petra, koji se ovdje bilježi nešto drugačije (*Zagarzanich*), te se поближе navodi njegovo zanimanje

³ Nemalu poteškoću prilikom istraživanja spisa chioggijskih bilježnika činili su nam tzv. *testamenti chiusi* (zatvorene oporuke). Za razliku od mletačkog dijela bilježničkih spisa, koji je gotovo u cijelosti dostupan istraživaču, chioggijski spisi sastoje se dobrim dijelom i od oporuka koje nikada nisu otvorene odnosno javno pročitane na zahtjev oporučiteljevih nasljednika. Kako je dio oporuka zadarskih iseljenika također zatvoren, a pravila Državnog arhiva nisu dopuštala njihovo otvaranje, mogli smo se poslužiti samo naslovnim podacima ispisanim na prednjoj stranici oporuke (ime oporučitelja, podrijetlo, zanimanje, datum pisanja). Dio vrijednih podataka ostao nam je stoga zatajen.

⁴ "Pietro Schiavono condan Antonii de Jadra" (*Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV, Notarile testamenti*, dalje: NT, b. 1298, reg. I, br. 16, 23.6.1530.).

⁵ "Zuane Covacich da Novegradi Stato Veneto" (NT, b. 1367, reg. I, br. 35, 11.8.1739.)

⁶ "Agatha condan Iohannis de Rosichis de Zara" (NT, b. 1310, br. 163, 3.3.1496.); "Gregorio condan Rado Marcovich da Zara" (b. 1316, reg. I, br. 35, 26.3.1533.).

⁷ "Catarina Pancich condan Zuane moglie signor capitano Pietro Zacharcovich da Zara" (NT, b. 1288, br. 18, 21.10.1712.).

(kapetan prekomorskih postrojbi smještenih u chioggianskoj tvrđavi) i mjesto rođenja (Boka Kotorska).⁸ Prema sadržaju obaju oporuka ovih supružnika vidljivo je da je tijekom dugogodišnje službe u mletačkoj vojsci, Petar dugo godina djelovao u Zadru gdje je upoznao svoju sadašnju suprugu Katarinu, tada udovicu mletačkog časnika Antonija Sarptine. Boravak supružnika u Chioggi trebao je vjerojatno biti privremen i ograničen na trajanje vojne službe kapetana Petra. Činjenica da se oboje supružnika u prvoj oporuci navode prema mjestu svog prethodnog stanovanja (Zadar), nije neuobičajena i karakteristična je za brojne primjere koje smo susretali u mletačkim bilježničkim spisima. Kako su oporuke supružnika Zagarzanić u uskoj vezi sa Zadrom odlučili smo ih uvrstiti u ovaj prilog i tretirati kao i oporuke ostalih zadarskih iseljenika.

Mjesto stanovanja i zanimanja doseljenika

Za razliku od zadarskih iseljenika u Mlecima, za koje su izvori redovito pobliže isticali mjesto njihova stanovanja (prema gradskim predjelima i župama), stanovnici Chioggie najčešće se navode bez tog podatka. Izuzetak su spomenuti supruzi Zagarzanić koji, s obzirom na Petrovu službu u vojsci, obitavaju u vangradskom području (*castello*).

Kada je riječ o zanimanjima zadarskih doseljenika, primjećujemo da njihovo bilježenje također nije redovito te je ograničeno samo na neke službe i zanimanja. Susrećemo ih u vojnoj službi, uključene u tzv. prekomorske (*oltramarini*) postrojbe (spomenuti kapetan Petar Zagarzanić i vojnik Ivan Kovačić iz Novigrada) te kao brodograđevne majstore (*kalafati*) zaposlene u chioggianskim škverovima.⁹ Kada je riječ o ženama, napose udovicama, primjećujemo njihovu uključenost u laičke redove Sv. Franje i Sv. Dominika (*pincokare*).¹⁰ Naposljetku, u jednom primjeru bilježimo i Zadranina koji obnaša visoku crkvenu dužnost u Chioggi - kanonika Jakova pok. Marka.¹¹

Obitelj, rodbinske i prijateljske veze i poznanstva

Obitelj, rodbinske i prijateljske veze i poznanstva te oblici druženja i komunikacije s doseljenicima iz drugih dijelova istočnojadranske obale, sljedeći je, također važan pokazatelj svakodnevnog

⁸ "Pietro Zagarzaniich nativo nelle Boche di Cattaro già molti messi et di presente capitano della compagnia di fanti oltramarini sopra la fortezza del castello di Chiozza" (NT, b. 1394, reg. V, br. 210, 24.3.1713.). U tekstu ćemo nadalje koristiti isključivo jedno, vjerojatnije i u izvoru točnije navedeno prezime - Zagarzanić.

⁹ "Zuane de Zara calafato" (NT, b. 1352, br. 133, 17.10.1619.).

¹⁰ "Chaterina condam Pauli de Zara pizochara s. Francisci" (NT, b. 1317, bez br., 31.3.1534.); "Soror Magdalena tertii ordinis S. Domenici relicta ser Jacobo Gallo de Clugia et filla condam ser Marci Zaratino" (b. 1350, br. 57, 9.6.1508.); "Soror Lucia tertii ordinis S. Domenici relicta ser Iohannis Vitii Zaratino" (b. 1350, bez br., 9.1.1514.).

¹¹ "Giacomo Zaratino condam Marci canonicus Clugiensis" (NT, b. 1437, reg. II, br. 144, 1.9.1464.).

nog života Zadrana. Kada je riječ o brakovima zadarskih iseljenika i iseljenica u Chioggi primjećujemo da se uglavnom sklapaju s tamošnjim, domaćim građanima. U brakovima sa Zadranima/Zadran-kama susrećemo poznata chioggianska prezimena: *Crivellari, Friso, Galimberti, Nordio, Sambo, Vescovi* i drugi.¹² Osim Chioggiana, naši iseljenici sklapaju brakove i s doseljenicima iz nekih drugih talijanskih gradova (Mleci, Padova, Cremona).¹³ U oporukama iseljenika obitelj i rodbinski odnosi precizno su razrađeni u dijelovima koji se odnose na izvršitelje oporučiteljeve posljednje želje, glavne nasljednike sveukupnih dobara, kao i prilikom uobičajene raspodjele pojedinih dijelova oporučiteljeva imutka. U oporukama zadarskih iseljenika, bilježimo stoga u svojstvu izvršitelja posljednje oporučiteljeve želje članove najbliže obitelji (supruga ili suprug, djeca, braća, roditelji i sl.). Najbliži obiteljski krug najčešće je glavni i jedini nasljednik cjelokupne oporučiteljeve imovine.¹⁴ Osim kao izvršitelji i glavni nasljednici, članovi obitelji susreću se i kao osobe kojima oporučitelj posebno određuje pojedine dijelove svog imetka.¹⁵ U obitelj se ravnopravno ubrajaju i usvojena

¹² Šimun Zadrarin suprug je Chiarette Crivellari (NT, b. 1451, reg. IV, br. 283, 20.4.1617.); Helena je supruga Ivana Friso (b. 1318, reg. II, br. 106, 25.9.1556.); Ivan Vitov iz Zadra suprug je Lucije Galimberti (b. 1340, reg. III, br. 207, 13.12.1464.); Ivan Zadrarin suprug je Valerije Nordio (b. 1352, br. 133, 17.10.1619.); Petar je suprug Jakobe pok. Luke Sambo (b. 1298, reg. I, br. 16, 23.6.1530.); Leonardo Zadrarin suprug je Lucije Vescovi (b. 1383, reg. II, br. 122, 11.2.1519.).

¹³ Marijeta pok. Šimuna iz Zadra udovica je pok. Francesca de Franceschi iz Mletaka (NT, b. 1450, reg. II, br. 92, 15.7.1600.); Agata pok. Ivana "de Rosichis" iz Zadra supruga je Petra Moretto iz Padove (b. 1310, br. 163, 3.3.1496.); Dominik iz Zadra suprug je Marije iz Cremona (b. 1316, reg. II, br. 118, 14.11.1543.).

¹⁴ "Antonia condam Zuane Battista de Jadra: Miei commissarii voglio preffato ser Nicolotto marido mio et Vincenzo mio fillo. Il resto di tutti mei beni lasso a Speranza mia fiola" (NT, b. 1442, br. 32, 4.4.1570.); "Cattarina condam Nicolai da Zara ... miei fideicomissarii Jacobus maritum meum et Simonem fratrum meum. Residuum bonorum dimitto inter Jacobus et Simonem" (b. 1317, bez br., 24.7.1529.); "Jacoba Samba uxor condam Pietro Schiavono de Jadra: Residuum bonorum dimitto filios meos" (b. 1298, reg. I, br. 16, 23.6.1530.); "Maria Magdalena condam Iohannis Viti Zaratno: solam commissariam madrem meam. Residuum bonorum dimitto madrem meam" (b. 1339, br. 94, 30.10.1498.); "Giacomo Zaratino canonicus Clugiensis: Instituto meum fideicomissarium Iohannem fratrum meum. Residuum dimitto Iohannem fratrum meum" (b. 1437, reg. II, br. 144, 1.9.1464.).

¹⁵ "Orsola da Zara: Item lasso a Vicenza mia fiastra uno paro de calze de panno rosso et che sia dati doi o tre fazoletti delli miei a Pasqualin Canal marido et commissario mio" (NT, b. 1317, reg. IV, br. 218, 12.7.1560.); "Antonia condam Zuanne Battista de Jadra: Item lasso ad mio marido ducati diese. Item a mio figlio Vincenzo ducati 25. Item a mia fia Speranza ducati 25. Item a Anzelina mia nipote fiola del condam Vicenza mia fiola ducati doi. Item alle fiole della condam Luchina mia fia ducato uno. Item a Orsolina mia fiola ducato uno. Item a Marieta mia nuora ducato uno. Item a fiolo del condam Stefano mio fiolo cioe Nadale ducato uno. Item a Domenigho e Zuane Battista miei nepoti fiole de Vincenzo mio fio ducato mezzo per uno" (b. 1442, br. 32, 4.4.1570.).

djeca te se njima, napose ukoliko su jedini preostali članovi obitelji, ostavlja čitav imetak.¹⁶

Legati najbližim članovima obitelji najčešće se sastoje od nekog predmeta iz oporučiteljeve pokretne imovine ili određene novčane svote. Katkada, međutim, bilježimo i ostavštine kojima se najbližima darivaju nekretnine, prije svega kuće u samoj Chioggi.¹⁷

Do sada spomenuti legati članovima obitelji i rodbine odnosili su se isključivo na oporučiteljeve bližnje koji također obitavaju u Chioggi. Za naše su istraživanje, međutim, posebno značajni oporučni navodi u kojima se spominju članovi obitelji koji su ostali u Zadru. Najviše podataka o takvim, neprekinutim rodbinskim odnosima, nalazimo u oporuci supružnika Zagarzanić. U oporuci Katarine Zagarzanić spominju se njezina djeca rođena u braku sa zadarskim časnikom Antonijom Sarptina. Kćeri Margareti ostavlja manju kuću u Zadru u kojoj Margareta trenutno stanuje, dok kćeri Franceschini, udanoj u Zadru za časnika Grgu Gamba namjenjuje samo jedan veliki prsten. Trećoj kćeri, također zvanj Franceschina, koja je još neudana i živi s majkom u Chioggi, namjenjuje drugu kućicu u Zadru u četvrti Sv. Dominika te dio nakita (prstenje, narukvice, ogrlice, naušnice i dr.). Nećakinji Gentilli Gandolfino, također stanovnici Zadra, ostavlja šest prstenova ukrašenih dragim kamenjem, a koji su nekada pripadali pok. Katarininoj majci.¹⁸ Neke Katarinine legate spominje godinu dana kasnije u svojoj oporuci njezin suprug kapetan Petar. Ističući kako Katarininu želju svakako treba ispuniti, još jednom spominje ostavštine Gentilli Gandolfino, kao i legate upućene Katarininim kćerima iz prvog braka - Franceschini Gamba i Franceschini udanoj za Costanza Toletto. Nakon podmirivanja svojih brojnih legata crkvenim ustanovama, o kojima će nešto kasnije biti više riječi, Petar ostatak novca ostavlja pastorki Margareti, supruzi kapetana Daba, stanovnici Zadra, a kćeri Katarini, supruzi Petra Tarinovića namjenjuje jedan dijamantni prsten.¹⁹

¹⁶ "Soror Magdalena tertii ordinis S. Domenici filia condam Marci Zaratino: Commissarios meos Petrum Gallo filium meum adoptivum ... Residuuum bonorum dimitto Petro Gallo filio meo adoptivo" (NT, br. 1350, br. 47, 9.6.1508.).

¹⁷ "Lucia condam Antonii Galimberti relicta ser Iohannis Viti Zaratino: Item dimitto Zanetti Galimberti fratris mei totam quadam domum meam sollevata posita Clugie ultra platea" (NT, b. 1350, bez br., 9.1.1514.).

¹⁸ "Lasso a Margareta mia fiola procreata con condam signor Antonio Sarptina tenente collonello fu mio primo marito che sta a Zara mia casetta da essa ad presente abitata. Lasso a Franceschina che sta meco nubile altra mia fiola procreata con ili sudetto condam marido un altra mia casetta nova in Zara in contrada S. Domenico. Lasso a Franceschina altra mia fiola procreata con sudetto condam mio marido moglier de sargente maggior Ghergha Gamba il mio anello grande. Item lasso alla ditta Franceschina nubile li miei manini d'oro, un collo di perle di quattro fili, un cordoncino oro, li miei orechini filigrani e un paro di nenzuoli usadi. Lasso a Gentilla mia nezza habitante in Zara sei anelli oro con pietre che tengo dalla condam Catterina mia madre" (NT, b. 1288, br. 18, 21.10.1712.).

¹⁹ "Delli anelli lasciati della condam mia consorte nel suo testamento cioe sei a donna Gentilla da Zara li siano dati a medesima o alli suoi figli; un altro grande alla signora

Krug prijateljskih veza naših doseljenika sastojao se od svakodnevnog kontakta i upućenosti na domaće, chioggiansko žiteljstvo, ali i uspostavljanje i održavanje veza s ostalim iseljenicima s hrvatske obale. U oporukama Zadrana bliski prijatelji se susreću kao izvršitelji posljednje oporučiteljeve želje te kao svjedoci nazočni prilikom njenog nastajanja i potpisivanja. U većem broju primjera riječ je o prijateljima iz same Chioggie, kojih se oporučitelj prisjeća i prilikom podjele legata i namjenjuje im manje novčane svote ili poneki predmet iz svojih pokretnih dobara.²⁰ Primjer povezanosti s drugim iseljenicima hrvatskog podrijetla zapažamo u oporukama vojnika Ivana Kovačića, kojemu se kao svjedoci spominju Matija Duge pok. Matije iz Šibenika i Senjanin Nikola Đurotić. Obojica su, kao i Kovačić, vojnici u postrojbi kapetana Ivana Arnerića, tada privremeno smještenoj u Chioggi.²¹ Naposljetku je zanimljivo spomenuti da su izvršitelji oporuke kapetana Petra Zagarzanića istaknuti i ugledni mletački plemići Giovanni Pietro Pasqualigo pok. Vicenza, Marco Loredan pok. Konstantina i Michael Donna te časnik Pavao Croia.²²

Povezanost s vjerskim ustanovama u Chioggi i domovini

Za poznavanje vjerskog života i odnosa prema crkvenim ustanovama i duhovnim osobama oporuke svakog pojedinca prošlih vjekova predstavljaju najbolji mogući izvor. Iz ovih dokumenata saznajemo oporučiteljevu želju za odabirom posljednjeg počivališta, vršenje pogrebnih običaja i održavanje spomena misa zadušnica i odlaska bliskih mu osoba na hodočasnička putovanja. U predsmrtnim trenucima oporučitelji se prisjećaju obližnjih i tijekom života pohadanih crkava i samostana, bratovština kojima su pripadali i ubožišta kojih se iz čina milosrđa prisjećaju manjim legatima.

Već na samom početku oporuke izriče se mjesto pokopa. Zadarski iseljenici u Chioggi najčešće kao mjesto svog posljednjeg počivališta određuju grobnicu uglednog chioggianskog samostana i svetišta Sv. Dominika.²³ Od ostalih crkava i samostana u Chioggi

Franceschina Gamba li sii dato; quinque alla Franceschina moglier del Costanzo Tolet. Lasso a Cattarina mia figliola al presente moglie Piero Tharinovich mio anello con diamanti" (NT, b. 1394, reg. V, br. 210, 24.3.1713.).

²⁰ "Chaterina condam Pauli de Zara pizochara s. Francisci: Item dimitto Francesco Chereulo filio ser Georgii barilarli meam cappam, meam camisam e fazolum. Item dimitto sorori Hyerolime Scarpe que habitat in domo meam traversam et unum albolium" (NT, b. 1317, bez br., 31.3.1534.).

²¹ NT, b. 1352, br. 133, 17.10.1619.

²² NT, b. 1394, reg. V, br. 210, 24.3.1713.

²³ "Maria relicta Simon de Gallo di Jadra: ... sepelire in monasterio S. Domenici de Clugia" (NT, b. 1457, reg. II, br. 112, 30.9.1429.); "Maria Magdalena condam Iohannis Viti Zaratino: ... sepelire ad ecclesia S. Dominici in sepoltura S. Rosario" (b. 1339, br. 94, 30.10.1498.); "Soror Magdalena tertii ordinis S. Dominici filia condam ser Marci Zaratino: Item volo cadaver meum sepelire in sepulcro fratrum et sororum dicti ordinis in ecclesia S. Dominici de Clugia" (b. 1350, br. 47, 9.6.1508.); "Lucia relicta ser

spominje se kao mjesto pokopa Zadrana i samostan Sv. Katarine i grobnica bratovštine Presvetog Trojstva.²⁴

Održavanje misa za spas pokojnikove i duše njegovih predaka, te u spomen na samog pokojnika, želja je koju gotovo svaki oporučitelj brižljivo pojašnjava. Kao mjesto održavanja misa zadužnica zadarski iseljenici navode tamošnju katedralu Sv. Marije, te crkve Sv. Katarine i Sv. Franje.²⁵ Dvije oporuke svjedoče o željama oporučitelja da se mise održe u zadarskim crkvama. Zadranka Marija, udovica Šimuna Gallo, ostavlja osam dukata za mise koje će se nakon njene smrti održati u dominikanskoj crkvi u Zadru,²⁶ a Petar Zagarzanić ostavlja preko sto dukata za mise u četiri zadarske crkve (Sv. Franji, Sv. Šimunu, Gospi od Kaštela i Sv. Iliji).²⁷

Određivanje misa zadužnica nerijetko prati i oporučiteljeva želja da netko od njegovih najbližih ili povjerljivih osoba koju izvršitelj oporuke odrede, putuje u neko od talijanskih hodočasničkih svetišta (Asiz) ili posjeti obližnja i lako dostupna hodočanička mjesta u Mlecima ili Chioggi.²⁸

Oporuke zadarskih iseljenika u Chioggi obiluju legatima namjenjenim chioggijskim, ali i domovinskim vjerskim ustanovama. Spomenute su sve značajnije crkvene ustanove Chioggie (crkve, samostani, bratovštine, hospitali), a učestalošću spominjanja ističu se franjevačka crkva i samostan izvan gradskih zidina, dominikanska crkva, samostan Sv. Katarine te bratovština bičevalaca (*scuola dei battuti*) sa sjedištem u crkvi S. Croce. Izdvojit ćemo nekoliko najkarakterističnijih

Iohannis Viti Zaratino: cadaver vero meum volo sepelire ad S. Domenicum" (b. 1350, bez br., 9.1.1514.).

²⁴ "Jacoba Sambo uxor condam Pietro Schiavono de Jadra: Corpus meus volo tumulari in ecclesia S. Catarine de Clodia" (NT, b. 1298, reg. I, br. 16, 23.6.1530.); "Zuane Covacich de Novegradi: Voglio esser sepolto nel abito di scuola della SS. Trinita nell'arca di detta compagna" (b. 1367, reg. I, br. 35, 11.8.1739.).

²⁵ "Chaterina condam Pauli de Zara pizochara S. Francisci: In primis volo celebrari missas Beate Virginis et etiam S. Gregorii per venerabiles fratres S. Francisci de Clodia per l'anima mia" (NT, b. 1317, bez br., 3.3.1534.); "Jacoba Sambo uxor condam Pietro Schiavono de Jadra: Item lego quod in ecclesia S. Catarine sint celebrate misse S. Gregorii per priore Nicolai de Clodia" (b. 1298, reg. I, br. 16, 23.6.1530.); "Zuane Covacich de Novegradi: Voglio una messa all'altare di S. Antonio in duomo" (b. 1367, reg. I, br. 35, 11.8.1739.).

²⁶ "... sia celebrata una messa post mortem meam in monasterio S. Domenico de Jadra per ducatos octo" (NT, b. 1457, reg. II, br. 112, 30.9.1429.).

²⁷ "... con questi mi siano fatte celebrate tante messe per l'anima mia in quattro delle chiese di Zara cioè di S. Francesco, S. Simeone, S. Elia e alla Madonna di Castello" (NT, b. 1394, reg. V, br. 210, 24.3.1713.).

²⁸ "Antonia condam Zuane Battista de Jadra: Voglio che mi sii mandato ad Asisi a tuor indulgentia per l'anima mia" (NT, b. 1442, br. 32, 4.4.1570.); "Valeria consorte Zuane de Zara: ... et mandar ad Asisi, alla Madonna, a S. Zuane, Trinità et a S. Lorenzo" (b. 1352, br. 133, 17.10.1619.); "Marietta condam Simon de Zara: ... et mandar una persona de bene et de bona fame alla Trinità, alla Croce, a S. Lorenzo, a S. Zuane et alla Madonna della marina per tuor quelle sante indulgentie per l'anima mia" (b. 1450, reg. II, br. 92, 15.7.1600.).

i oporučnim legatima najbogatijih oporuka. Cjelokupna darivanja vjerskih ustanova u oporuci Zadranke Agate pok. Ivana "de Rosichis" odnose se na crkvu S. Francesco. Za gradnju rečene crkve Agata ostavlja sav svoj imetak, a oltaru Bl. Djevice Marije u istoj crkvi namjenjuje jedan zlatni prsten.²⁹ Istoj crkvi sva svoja dobra ostavlja i Katarina pok. Pavla iz Zadra, tada pincokara trećeg reda franjevačkog samostana.³⁰ Brojne crkvene ustanove nadaruje Lucija, supruga Zadranina Ivana Vitova. Katedrali Sv. Marije i dominikanskoj crkvi ostavlja po 50 libara *per fabrica* i za mise koje će svećenici i redovnici rečenih crkava držati za spas njezine duše. Oltaru redovnica Sv. Dominika namjenjuje pet libara kojim će se kupiti ulje za svjetiljku na njihovom oltaru. Za gradnju i popravak crkve Sv. Katarine ostavlja deset libara, dok za ulje u crkvama Sv. Andrije i Sv. Jakova ostavlja po 12 libara. Naposljetku, ukoliko kći Marija kao glavna nasljednica njezinih dobara ne bude imala svojih nasljednika, sva dobra se popola podjeljuju već obdarenoj katedralnoj i dominikanskoj crkvi u Chioggi.³¹ Lucija je nakon ove oporuke (1340.), deset godina kasnije napisala još jednu oporuku u kojoj se obdaruju i neke druge chioggijske crkvene ustanove. Redovnicama samostana S. Croce ostavlja četiri dukata; bratovštinama S. Pietro Martire i S. Vincenzo po pola dukata, dok bratovštini bičevalaca S. Croce daruje jedan dukat uz uvjet da pripadnici rečene udruge sudjeluju na njezinom posljednjem ispraćaju. Sveukupna dobra, kao i u prethodnoj oporuci, namjenjuje poslije smrti svojih zakonitih nasljednika, tamošnjem dominikanskom samostanu.³² Najveći dio svojih dobara ostavlja chioggijskim crkvama i samostanima tamošnji kanonik, Zadranin Jakov pok. Marka,³³ dok samostanu Sv. Dominika, čijeg je trećeg reda članica, veliki dio legata namjenjuje

²⁹ "Item dimitto meum anellum aureum Beate Marie in ecclesia S. Francisci. Residuum bonorum volo vendi per dictos meos commissarios et dari ecclesie S. Francisci per fabrica per l'anima mea" (NT, b. 1310, br. 163, 3.3.1496.).

³⁰ "Residuum meorum bonorum dimitto monasterio S. Francisci foris Clodie" (NT, b. 1317, bez br., 31.3.1534.).

³¹ "Item dimitto fabricis ecclesie S. Marie et S. Dominici librarum 25 pro fabrica. Item dimitto capitolo dicte ecclesie S. Marie librarum 25 et similiter fratribus S. Dominici alias 25 librarum ut ipsi teneat orare per me. Item altari congregationis sororum S. Dominici libras quinque pro emendo oleo pro lampada de altaris. Item dimitto fabrice ecclesie S. Catarine libras decem parvorum. Item dimitto ecclesie S. Andree et S. Jacobi libras 12 quolibet ecclesia pro emendo oleo pro quolibet ecclesia" (NT, b. 1340, reg. III, br. 207, 13.12.1464.).

³² "Item dimitto scole batutorum S. Crucis de Clugla ducatum unum ut fratres ipsius teneant portare et sotrare dictum meum cadaver ad sepulturam. Item dimitto scole S. Petri Martiris et S. Vicentii de Clugla ducato mezzo pro quolibet per anima mea. Item dimitto monialibus S. Crucis ducatum quattuor ut orent Deum per anima mea" (NT, b. 1350, bez br., 9.1.1514.).

³³ "Fratribus S. Dominici et monialium S. Catarine de Clugla dimitto ducatos decem pro quolibet monasterio. Item fratribus S. Iohannis et S. Nicolai de Clugla librarum quinque pro quolibet monasterio: (NT, b. 1437, reg. II, br. 144, 1.9.1464.).

Magdalena pok. Marka.³⁴ Od ostalih crkvenih ustanova obdarenih legatima zadarskih iseljenika spominju se bratovštine Presvetog Tijela Kristova i Presvetog Trojstva te tamošnje žensko ubožište.³⁵

Dvojestvo vjere kapetana Petra Zagarzanića?

Oporuka koja sadrži najviše legata chioggijskim i domovinskim vjerskim ustanovama pripada kapetanu Petru Zagarzaniću. Prethodno smo spomenuli da je Zagarzanić rođen u Boki te da je najveći dio života proveo u mletačkoj vojnoj službi u Dalmaciji (Zadar) i na Chioggi. Na početku njegove oporuke ističe se navod koji gotovo nikada ne nalazimo u oporukama drugih doseljenika ili domaćih stanovnika Chioggie. Zagarzanić ističe kako "na početku i prije svega želi kazati da je oduvijek bio i živio kao dobar kršćanin katolik te stoga kao takav želi i umrijeti". Takav se izirčaj ne susreće u drugim oporukama jer se za većinu oporučitelja podrazumijeva da su katoličke vjere. Činjenica da kapetan Petar to gorljivo naglašava dovodi u sumnju istinitost navoda. Možemo pretpostaviti, ali ne i s punom sigurnošću tvrditi, da je Zagarzanić podrijetlom pravoslavac, te da je kasnije, stupivši u mletačku vojnu službu i djelujući uglavnom na katoličkom području, prešao na katoličku vjeru. S druge strane, Zagarzanić živi u vrijeme jakog nastojanja Rimske crkve na crkvenoj uniji, kada matično Zagarzanićevo područje (Boka i njeno zaleđe, Paštovići i neka područja Crne Gore) predstavlja uporišnu točku za djelovanje katoličkih misionara. Moguće je da je u to vrijeme sklonost pojedinih crkvenih krugova Crne Gore uniji prevladala, te je Zagarzanić jedan od primjera uspješno provedenog ujedinjenja i prihvaćanja katoličke vjere. U prilog tvrdnji da je Zagarzanić podrijetlom pravoslavne vjere su osobe koje se spominju u njegovoj oporuci (rodaci Vujin i Ivan), napose Luka Zagarzanić za kojega izvor izričito kaže da je "vojnici u Crnoj Gori u slavenskoj zemlji". Osim toga, Zagarzanić izražava želju, a to smo prethodno već i spomenuli, za održavanjem misa u zadarskim crkvama od kojih su tri katoličke, ali i jedna pravoslavna (Sv. Ilija). U nastavku Zagarzanićevih oporučnih legata ponovo primjećujemo dvojestvo vjerskih ustanova koje obdaruje. U Chioggi spominje crkvu Madonna della Ma-

³⁴ "In primis dimitto fratribus S. Domini de Clugia libras decem parvorum pro celebrandis missas Beate Vergine Marie per l'anima mea. Item suprascriptis fratribus dimitto libras quattuor parvorum pro celebrandis missas S. Gregorii per l'anima mea. Item dimitto suprascriptis fratribus libras 12 parvorum quod teneatur celebrare tot missas per anima fratrum et sororum tam mortuorum quam vivorum tercii ordinis S. Domenici iuxta formam regule dicti irdinis". Nakon smrti svog glavnog nasljednika, posvojenog sina Petra, sva svoja dobra Marija ostavlja oltaru Bl. Djevice Marije koji pripada bratovštini bičevalaca S. Crucis u Chioggi (NT, b. 1350, br. 47, 9.6.1508.).

³⁵ "Marietta condan Simon de Zara: Lasso un ducato alla scola de Santissimo Corpo di Nostro Signor Iesu Christo per l'anima mia" (NT, b. 1450, reg. II, br. 92, 15.7.1600.); "Zuane Covacich de Novegradi: Residuum bonorum dimitto scuola SS. Trinità" (b. 1367, reg. I, br. 35, 11.8.1739.); "Cattarina Pancich condan Zuane moglie signor capitano Pietro Zacharcovich: Lasso a povere cittele di Chiosa un ducato" (b. 1288, br. 18, 21.10.1712.).

rina³⁶ kojoj ostavlja 50 dukata za gradnju mramornog oltara posvećenog Sv. Antunu. Crkvi SS. Anna e Gaetano, također smještenoj izvan gradskih zidina u predjelu Canal di Valle,³⁷ ostavlja jednaku svotu za gradnju oltara posvećenog Gospi od Krunice. Ispod pala obaju rečenih oltara mora se upisati njegovo ime. Posljednji navod koji se dotiče crkava u Chioggi i Mlecima ujedno je najvažniji i odnosi se na čuveni mletački samostan S. Zaccaria kojem Zagarzanić ostavlja sva svoja dobra i njegove upravitelje imenuje svojim glavnim nasljednicima.³⁸ U idućim navodima Zagarzanić spominje crkve i samostane u Zadru i Hercegovini. U Zadru se prisjeća crkve Sv. Šimuna te joj dariva 50 dukata uz uvjet da se načini jedan oltar na kojem će se, kao i u prethodnim slučajevima, na podnožju pale navesti njegovo ime. Za zadarske siromahe i njihov hospital ostavlja značajnu svotu od sto cekina, koji će se uložiti u sigurnu dobit kojom će plaćati mise zadušnice.³⁹ Navodi koji slijede zaslužuju posebnu pažnju. Petar određuje da se sva njegova odjeća, posude, pokućstvo i vojnički pribor koji preostane nakon podmirivanja legata prodaju te od dobivenog prihoda pošalje po dvadeset dukata za mise u samostanima Uspenja Bogorodice u Pivi i Trebinju.⁴⁰ Oba navedena samostana poznata su pravoslavna svetišta u Crnoj Gori⁴¹ odnosno Hercegovini.⁴² Oba

³⁶ Zavjetna crkva Madonna di Marina (*della Navicella*) sagrađena je izvan gradskih zidina Chiogge u XVI. stoljeću. Ukinuta je dolaskom francuske uprave početkom XIX. st. Oltari i umjetnička djela razasuti su u različitim crkvama Chiogge, a dijelom su i nestali. U djelima povjesničara umjetnosti koji su istraživali kulturnu baštinu Chiogge, ne nalazimo podatak o ovom legatu, kao ni o oltaru ili slici koja bi odgovarala oporučnom opisu. Usp. C. BULLO, *Degli oggetti d'arte più rimarchevoli esistenti in Chioggia*, Chioggia 1872, str. 9; I. TIOZZO, *Curiosità clodensi*, sv. IV: Chiese e conventi. *Curiosità religiose*, estr. da *Gazzetta di Venezia*, 1940-1941, str. 29-30, 68-69.

³⁷ Crkva SS. Anna e Gaetano postala je župnom tek 1704. godine. Crkvu je dala podići chiggianska plemićka obitelj Grassi. U spomenutom radu I. Tiozza (str. 22-23) ne nalazimo nikakav podatak o darovnicama toj crkvi.

³⁸ "Di altri cecchini 100 voglio che siano fatti due altari cioè uno di S. Antonio con cecchini 50 nella chiesa della Beata Vergine di questa città di marina et l'altro con altri cecchini 50 nella Beate Vergine Rosario nella chiesa di SS. Anna e Gaetano nel Canal di Valle distretto di questa città con il mio nome sotto le palle di cadauno di essi miei altari e cioè per la mia divotione. Herede universario lasso monasterio S. Zaccaria di Venezia" (NT. b. 1394, reg. V, br. 210, 24.3.1713.).

³⁹ "Altri cecchini 50 lasso alla chiesa di S. Simcone di Zara perchè sia fatto in essa chiesa un altare della Beate Vergine col mio nome sotto la pala dell'altar medesimo. Li altri cecchini 100 lasso al'ospital de poveri in Zara per che siano investiti e dal pro mi sia fatto celebrare tante messe ogni anno in perpetuo per l'anima mia" (ibid.).

⁴⁰ "... e del tratto mandar ducati 20 alla Madonna del Piva in Arcigovina et altri ducati 20 alla Madonna di Trebigne per celebrar tante messe per l'anima mia" (ibid.).

⁴¹ Samostan Piva kod Plužana na izvoru istoimene rijeke. Sagrađen je u razdoblju od 1573.-1586. god. kao zadužbina hercegovačkog mitropolita Savatija, kasnijeg pečkog patrijarha. Po narodnoj predaji osnivač je Mehmed-paša Sokolović. Crkva je trobrodna bazilika s tri oltarne apside i pripratom. Životopisima ukrašeni zidovi predstavljaju najveći skup fresaka u postbizantinskom razdoblju na tom prostoru. Stradavala je prilikom turskih pohoda u XVII. i XVIII. st. Usp. P. SLIJEPCJEVIĆ, *Pivski manastir*,

samostana imala su važnu ulogu u djelovanju obnovljene Pečke patrijaršije na ovim prostorima te su, zajedno s nizom drugih samostana koji se tada na ovim prostorima osnivaju ili obnavljaju (Dubočica, Mostači, Dobričevo, Kosijerevo, Trijebanj, Zavala i dr.) imali ulogu uporišta za pravoslavizaciju katoličkog življa. U vrijeme kada je Petar Zagarzanić živio i djelovao, samostani, napose trebinjski, našli su se na udaru jakih turskih napada. Istodobno je Katolička crkva na tim prostorima pojačavala nastojanja oko crkvene unije, koja uslijed jakog utjecaja patrijaršije i njezine povezanosti s turskim vlastima, nije imala mnogo izgleda.⁴³ Zagarzanić, kako vidimo iz svih rečenih navoda, dariva katoličke i pravoslavne crkve i samostane razasute na širokom prostoru od Hercegovine i Crne Gore, preko Zadra, do Mletaka i Chioggie. Da li je ovdje riječ o iskrenom privrženiku kršćanske vjere, katoliku koji je to postao po potrebama službe i u vrijeme kada je katolička propaganda uspjevala privremeno zainteresirati dio pravoslavne hijerarhije Crne Gore za uniju? Ili je možda, u trenucima ogorčenih bojeva za konačno istjerivanje Turaka, pitanje vjerske pripadnosti žitelja skjavonske zemlje bilo manje važno, te se kršćanska solidarnost (katolika i pravoslavni) pretpostavljala? Mletačka je uprava prema katoličkom i pravoslavnom žiteljstvu Dalmacije i Mletačke Albanije i sama vodila takvu politiku. Moguće je da Zagarzanić nikada nije svjesno niti prihvatio katolicizam, te je darivanje rečenih pravoslavni samostana učinjeno smišljeno i s pouzdanjem da oni koji u Mlecima oporuku službeno sastavljaju i izvršavaju nisu pobliže upućeni o stvarnom karakteru samostana i crkava u njima dalekoj skjavonskoj zemlji. Svaka od ovih pretpostavki ima poneki dokaz u oporučnim navodima. Nijedna, međutim, nije toliko izrazita da bi se mogla u potpunosti prihvatiti.

Sarajevo, 1934.; B. RADOJKOVIĆ, Riznica pivskog manastira, *Starine Crne Gore*, god. 1, Cetinje, 1963., str. 49-66; B.Đ. MIHAILOVIĆ, *Manastir Piva*, Cetinje, 1966.; O. ZIROJEVIĆ, *Crkve i manastiri na području Pečke patrijaršije do 1683. godine*, Beograd, 1984., str. 165-166.

⁴² Manastir s crkvom Uspenja Bogorodice nalazi se na lokalitetu Tvrdoš. Osnovan je 1509., a poslije obnove Pečke patrijaršije (1563.) ovdje je osnovana episkopija. Usp. *Pregled crkvenih spomenika kroz povjesnicu srpskog naroda*, P.I. SANU, knj. 157, Beograd, 1950., str. 325-327; O. ZIROJEVIĆ, *nav. dj.*, str. 193.

⁴³ Samostan Tvrdoš često je tijekom druge polovice XVII. stoljeća održavao veze s papama Aleksandrom VII., Klementom IX. i Klementom X. Kada su Turci 1693. godine zauzeli samostan iguman Teodor Radulović i oko 30 monaha se sklanjaju u Herceg-Novu. Iduće god. samostan je teško oštećen prigodom turskog povlačenja. Uz samostan Tvrdoš vezano je i djelovanje Savatija Ljubibratića, pravoslavnog episkopa, žestokog protivnika unije, koji se u vrijeme turskog zauzeća samostana također sklonio u Dalmaciju i samovoljno vizitirao pojedina pravoslavna sela. Usp. V.P. PETKOVIĆ, *nav. dj.*, str. 325-327; M. BOGOVIĆ, *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za vrijeme mletačke vladavine*, Zagreb, 1982., str. 53-60.

Imovne mogućnosti oporučitelja

Iako na neizravan način, oporuke su i vrijedno svjedočanstvo ekonomskih mogućnosti svakog oporučitelja. O visini prihoda ili imutka ovise vrste, količina i vrijednost legata koje oporučitelji upućuju te se iščitavanjem tih navoda saznaju raznovrsni i približno vrlo točni o oporučiteljevom statusu i mogućnostima. Najveći dio zadarskih doseljenika u Chioggi možemo ubrojiti u srednje i sitno imućan sloj pučana. Njihova imovina, spomenuta u legatima, najčešće se sastoji od nevelikih novčanih svota i uobičajene osobne pokretne imovine (odjeća, obuća, pokućstvo, malobrojni ukrasni predmeti i sl.). Nešto većim ekonomskim mogućnostima, prije svega raspoloživim kapitalom i nekretninama, izdvaja se tek nekoliko primjera. Oporuke supružnika Zagarzanić već smo prethodno više puta iščitavali te imali priliku vidjeti da posjeduju nekoliko kuća u Zadru, prilične novčane svote i ne manje vrijedne predmete osobne upotrebe (Katarinine dragocjenosti i Petrova bogata i raznovrsna vojna oprema i oružje). Spomen o posjedovanju kuća u Chioggi zatičemo u dvije oporuke, a u oba slučaja kuće se nalaze na samom gradskom trgu.⁴⁴

Izvjesta, opsegom manja novčana potraživanja spominje samo nekoliko oporučitelja. Vojnik Ivan Kovačić imao je manje novčano-kreditne poslove sa svojim kapetanom Ivanom Arnerićem. Kovačiću pripadaju ukupno 43 lire i 14 solida koje, zajedno s nekim založenim odjevnim predmetima, namjenjuje svojoj bratovštini Presvetog Trojstva.⁴⁵ Manje dugove ima Marija, udovica Šimuna Gallo iz Zadra. Kod Mlečanina Petra založila je za jedan dukat kuhinjsku posudu i kotao, a kod Lucije Mareza haljinu također za jedan dukat.⁴⁶ Naposljetku, Valerija Nordio, supruga brodograđevnog majstora Ivana Zadrana priznaje u oporuci kako se zadužila u radnji svog rođaka Nikole Malog (*Niccolo Piccolo*) te moli supruga da podmiri sve dugove.⁴⁷

Prisutnost, život i djelovanje Zadrana na mletačkom otoku Chioggi dio je sveukupnog procesa iseljavanja i nazočnosti stanovnika podrijetlom s istočnog Jadrana na zapadnoj obali tijekom dugih stoljeća prošlosti. U odnosu na useljavanje u Mletke, spomen zadarskih, ali i naseljenika iz drugih dijelova hrvatske obale u Chioggi, znatno je rjeđi i izvornom građom manje potkrijepljen. U ovom radu ograničili smo se, poradi nedovoljnosti drugih izvora, isključivo na oporuke zadarskih doseljenika u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća, pri čemu je njihov spomen u izvorima najučestalije zabilježen u XVI. stoljeću. Podaci koji se nalaze u ovoj vrsti izvora otkrivaju nam, iako često nepotpuno, razloge njihova dolaska i zanimanja, društveni status, oblike poslovanja i imovne mogućnosti. Iščitavanjem sadržaja oporuka saznajemo više o krugovima njihove svakodnevne komunikacije i življenja: obitelji, rodbini, prijateljima i poznanicima, napose onima koji

⁴⁴ NT, b. 1350, bez br., 9.1.1514.; b. 1350, br. 47, 9.6.1508.

⁴⁵ NT, b. 1367, reg. I, br. 35, 11.8.1739.

⁴⁶ NT, b. 1457, reg. II, br. 112, 30.9.1429.

⁴⁷ NT, b. 1352, br. 133, 17.10.1619.

su i dalje vezani uz domovinu i rodni grad. Iz oporučnih legata zadarskih iseljenika otkriva se djelić njihova vjerskog života i pobožnosti, odnos prema tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama te su ti podaci zanimljivi i za istraživače crkvene i kulturne prošlosti Chioggie i Mletaka. Za nas su napose zanimljivi dijelovi opruka naših iseljenika u kojima se spominju i obdaruju vjerske ustanove u domovini, prije svega u Zadru. Kao primjer zanimljivog, za ono vrijeme možda ne i tako neobičnog životnog puta, nešto smo više pažnje posvetili oporuci kapetana mletačkih prekomorskih postrojbi Petra Zagarzanića, čija sudbina u nemaloj mjeri oslikava vjerska previranja na graničnim područjima katoličanstva i pravoslavlja. Oporuke su stoga prilog poznavanju konkretnog življenja i djelovanja zadarskih iseljenika na zapadnoj obali Jadrana, ali i svjedočanstvo neprekinutosti veza s matičnim krajem i njegovom sudbinom u bremenitim razdobljima prošlih vjekova.

Lovorka Čoralić: LEGACY OF ZADAR EMIGRANTS IN CHIOGGI FROM
THE 15th TO THE 18th CENTURY

Summary

Related to former research on connection and association of the two Adriatic coasts over the last centuries, and on the basis of original materials from the Venetian Public Office (fond *Notarile testamenti*), the author describes the presence and activities of Zadar emigrants in Chioggi from the 15th to the 18th century. According to these original materials, the author hints at the most fruitful period as regards their interests, social status and economic possibilities. Furthermore, family ties as well as relations between friends, relatives and acquaintances are presented as a significant aspect in the Zadar emigrants' everyday life. Special attention is paid to the emigrants' respect towards religious institutions, the clergy in Chioggi and their mother country. Thereby, the substantial legacy of the Venetian captain of overseas units, Petar Zagarzanić from Boka Kotorska, is particularly stressed.